

A hazai felsőoktatási jelentkezések fontosabb összefüggései

Bevezetés

Összehasonlítva az idei és a tíz évvel ezelőtti statisztikákat úgy tűnhet, hogy mennyiségi értelemben közel egy évtizede „beállt” a magyarországi felsőoktatás. Jelenti ez egyrészt a jelentkezői-felvett létszámot, másrészt a felsőoktatási intézmények számát. Sőt, sok más tekintetben is állandósulni látszanak bizonyos mutatók, pl. az egyes képzésterületi és szakos népszerűségi arányok jelentős része. A hazai felsőoktatási szféra azonban éppen ebben az időszakban nem csak hogy rendkívül fontos strukturális és minőségi változáson ment és megy jelen pillanatban is keresztül, hanem a különböző mennyiségi mutatókat is folyamatos, sőt olykor igen látványos hullámzások kísérik. Az intézményszám viszonylagos állandósága mögött egyetemi és főiskolai integrációk, illetve kiválások sora, új intézmények alapítása jellemezte az utóbbi tíz évet; a jelentkezői létszám hatalmas magasságokra jutott, de komoly mélypontokat is elért; az egyes képzésterületeken belül még a legnagyobb szakok népszerűségi mutatói is nagyarányú ingadozásokat mutattak. Az Educatio Nonprofit Kft. Felsőoktatási Igazgatóságának jogelőd intézménye, az Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda által 2000-ben elkezdett kutatói munka ezeknek a folyamatoknak, azon belül is elsősorban a jelentkezői és felvételi számok alakulásának és különböző összetevőinek az elemzését tűzte ki célul. A később már Jelentkezési Tendenciák Kutatási Programmá terebélyesedő, széles kutatóintézeti együttműködésre épülő szakértői munka alapja kezdettől fogva a központi jelentkezési és felvételi adatbázis rendkívül gazdag információs anyagának a feldolgozására épült. Emellett számos nagymintás hallgatói és jelentkezői véleményfelmérés, majd az utóbbi években két középiskolai empirikus kutatás is segítette a jelentkezői csoportok továbbtanulási motivációinak árnyaltabb megismerését. Ebben a kiadványban ezeknek a kutatási eredményeknek – a közel sem teljes körű – összegzésére teszünk kísérletet. Az Educatio által gondozott felsőoktatási felvételi adatbázis, továbbá a hallgatói és középiskolai kutatások legfontosabb eredményeit ismertető két tanulmány mellett jelentősen hozzájárul a felsőoktatási folyamatok alaposabb megértéséhez az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, illetve a Központi Statisztika Hivatal munkatársainak közreműködésével készült két elemzés, jelezve egyúttal, hogy még a továbbtanulás mennyiségi mutatóinak az értelmezéséhez is elengedhetetlen a tágabb összefüggések vizsgálata.

Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet továbbá egy nem lényegtelen „technikai” szempontra – a statisztikai adatok összehasonlításának problémájára. Az utóbbi két évtizedben ugyanis több vonatkozásban is olyan mélyreható változások történtek a hazai felsőoktatási rendszerben, ami olykor komolyan megnehezíti a folyamatok számszerű-mennyiségű jellegű bemutatását. Az új típusú képzési rendszer, a szakok és képzési területek átalakulása, a felsőoktatási intézmények integrációja, új karok indulása mind-mind olyan körülmények, amelyek szükségessé teszik a következetes

és pontos fogalomhasználatot, továbbá a különböző szempontú elemzésekben használt adatok vonatkoztatási körének egyértelmű, már-már rigorózusnak tűnő állandó definícióját. Mindezek fényében nem meglepő, hogy a nemzetközi adatsorok esetében még hangsúlyosabban fel kell hívunk a figyelmet az adatok összehasonlíthatóságának problémájára.

A jelentkezési tendenciák elemzésénél döntően a továbbtanulni szándékozó fiatalok nagy tömegét (kb. 90%-át) érintő tavaszi, normál eljárásban megjelenő felvételizőkre koncentrálnak, azonban ahol szükségesnek tűnt, ott tágitottuk a bevonandó mutatók körét a szakirányú továbbképzések és a doktori képzések esetében (elsősorban az intézményi és a teljes felsőoktatást érintő létszámadatoknál, illetve a szakirányú képzések és a doktori képzések bevonásával). Ezenkívül más „irányba” is fontosnak tartottuk szélesíteni az elemzési horizontot bizonyos adatoknak a Függelékben történő megjelenítésével: egyrészt a vallás- és hittudományi képzést folytató intézményekről közlünk szakos és intézményi adatokat, másrészt a szomszédos országokban működő, jelentős számú magyar nyelvű képzést meghirdető felsőoktatási intézményekről készítettünk egy friss összeállítást.

Hallgatói létszámadatok nemzetközi összehasonlításban

A felsőoktatás hazai szakpolitikai, illetve szakértői diskurzusaiban elsősorban a szféra strukturális átalakításával összefüggésben fogalmazódnak meg a nemzetközi folyamatokat is figyelembevevő álláspontok. Emellett ugyanakkor a „mennyiségi” mutatókat, mint pl. a hallgatói létszámadatokat, a képzésterületek és szakok jelentkezési népszerűségi adatait tekintve az érvek gyakran pusztán előzetes értéktételezéseken alapulnak, és ritkán tartalmazznak nemzetközi kitekintést. Ez a tény még akkor is komoly hiányossága a vitáknak, ha tudjuk, hogy az eltérő hagyományokkal rendelkező felsőoktatási rendszerek, illetve az egyes országok gyakran különböző felsőoktatás-statisztikai fogalmkészlete és számítási módja miatt a nemzetközi összehasonlító adatok megalapozottsága olykor bizony gyenge lábakon áll. Ha kicsit részletesebben megvizsgáljuk a fontosabb – és viszonylag egzakt módon mérhető – mutatókat, akkor látható lesz, hogy a magyarországi felsőoktatást jellemző átalakulási folyamatok sok tekintetben jól illeszkednek az európai tendenciák fő irányába. Ezt igazolják az alábbi hallgatói létszámadatok is¹ (1. táblázat).

1. táblázat. A felsőfokú képzésben részt vevők száma (ISCED 5–6), 1998–2007. (Forrás: EUROSTAT (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_enr15&lang=en))

	1998	2002	2005	2007
<i>EU-27</i>	12 283 696	15 161 054	16 342 307	18 876 681
Egyesült Királyság	1 938 423	2 240 680	2 287 541	2 362 813
Németország	2 097 694	2 159 708	2 268 741	2 278 897
Franciaország	n.a.	n.a.	n.a.	2 179 505
Lengyelország	1 191 099	1 906 268	2 118 081	2 146 926
Olaszország	1 869 082	1 854 200	2 014 998	2 033 642
Spanyolország	1 746 170	1 832 760	1 809 353	1 777 498
Románia	360 590	582 221	738 806	928 175
Görögország	n.a.	529 233	646 587	602 858
Hollandia	461 374	510 843	564 983	582 613

(1) A nemzetközi összehasonlító adatok rendszerezésében ezúton köszönöm Kasza Georgina segítségét.

	1998	2002	2005	2007
Magyarország	254 693	354 386	436 012	431 572
Svédország	280 712	382 851	426 723	413 710
Belgium	n.a.	366 982	389 547	393 687
Portugália	351 784	393 738	380 937	366 729
Csehország	202 291	284 485	336 307	362 630
Finnország	250 047	283 805	305 996	309 163
Ausztria	300 736	283 480	244 410	260 975
Bulgária	260 487	228 394	237 909	258 692
Dánia	183 274	195 241	232 255	232 194
Szlovákia	112 837	152 182	181 419	217 952
Litvánia	96 371	148 788	195 405	199 855
Írország	142 774	176 296	186 084	190 349
Lettország	70 233	110 500	130 706	129 497
Szlovénia	68 126	99 214	112 228	115 944
Észtország	43 064	60 648	67 760	68 767
Ciprus	n.a.	13 927	20 078	22 227
Málta	n.a.	7 259	9 441	9 811
Luxemburg	1 835	2 965	n.a.	n.a.

A felsőoktatás expanziója évtizedek óta megfigyelhető, általános jelenség Nyugat-Európa fejlettebb országaiban. A 2003/2004. évben az Európai Unió országaiban az oktatásban részt vevők már kb. 15-16 százaléka felsőfokú intézményben tanult, ami egyértelműen jelezte a felsőoktatás nemzeti oktatási rendszereken belüli megerősödését. 1998 és 2007 között a felsőoktatásban tanulók száma az unió országaiban másfélszeresére növekedett. Kevés olyan ország van (pl. Ausztria és Bulgária), ahol ebben az időszakban, ha kis mértékben is, de csökkent a diákok száma. A sok helyen már a XX. század második felétől megfigyelhető expanziós folyamat ugyanakkor a kelet-közép-európai térségben csak az elmúlt két évtizedben erősödött fel. Ezt jelzi, hogy például Romániában az elmúlt alig több mint egy évtizedben két és félszeresére, Litvániában kétszeresére, illetve Lengyelországban egymillió fövel nőtt a hallgatók száma.

Magyarországon a kilencvenes évek első felében vett komoly lendületet a felsőoktatás expanziója, amely egyrészt mind a jelentkezők, mind a felvettek számának nagyarányú növekedésében, másrészt a felsőoktatási intézmények gyarapodásában mutatkozott meg. Már a nyolcvanas évek második felére is jellemző volt a hallgatói létszámnövekedés, ám ez akkor még csak évente néhány ezer új belépőt jelentett². A 18–22 éves korosztályon belül a kilencvenes évek elejéhez képest megduplázódott a felsőoktatási intézményekbe járók aránya, közel 20%-ra, az érettségizetteken belül pedig egyharmadról több mint ötven százalékra nőtt ez az arány.³ 2000 után a hallgatószám tovább emelkedett, és csak az évtized végére esett némileg vissza, 400 ezer alá, ami azt jelenti, hogy még az utolsó tíz évben is összességében másfélszeres növekedést lehet kimutatni. Hasonló folyamatok zajlottak ebben az időben több kelet-közép-európai, volt államszocialista országban, aminek eredményeként a régió nagy része a hallgatói arány tekintetében elérte a fejlett nyugat-európai országok szintjét.

(2) Ladányi Andor: A magyar felsőoktatás történeti átalakulása nemzetközi kitekintéssel. In A magyar felsőoktatás fejlesztése 2000-ig. Budapest, 1992.

(3) Halász Gábor–Lannert Judit (szerk.): Jelentés a magyar közoktatásról. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2000. 142–144. o.

Általános tendencia az uniós országokban, hogy a felső középfokú oktatásban végzetek jelentős hányada továbbtanul: ezt a szintet a felső, harmadfokú képzés előszobájának is tekintik. Többségük, közel 84 százalékuk az ún. ISCED 5A típusú képzésben vesz részt, és jóval alacsonyabb, 13 százalék az ISCED 5B képzésben tanulók aránya (ez utóbbinak hazánkban lényegében a felsőfokú szakképzés felel meg). Több olyan ország van, például Olaszország, Hollandia és Magyarország is, ahol az A típusú képzésbe beiratkozottak aránya a 90 százalékot is meghaladja.

Hazai jelentkezési tendenciák

Azokban az országokban – így Magyarországon is –, ahol a felsőoktatási intézményekbe való bejutást felvételihez kötik, és nem automatikus a bekerülés akár az egyetemek, főiskolák korlátozott kapacitása, akár egyes intézmények minőségi követelményei okán, a felvettektől értelemszerűen eltérő jelentkezői statisztikák elemzése különösen hasznos, és a hallgatói adatokhoz képest további új információkkal szolgálhat. (Valójában minden országban korlátozott bizonyos mértékben a felsőoktatási intézményekbe való bejutás, akár azért, mert az államilag finanszírozott keretszám felsőoktatás-politikai döntések és/vagy intézményi kapacitásbeli adottságok miatt kötött, vagy azért, mert a magán-alapítványi intézmények keretszáma is véges, különösen a nagy presztizsű egyetemek esetében.) A *jelentkezési* mutatók a fiatalok továbbtanulással kapcsolatos attitűdjéről, életervezési-karrierstratégiáiról és általában a felsőfokú képzés, a diplomával való érvényesülési lehetőségek megítéléséről, vagy még általánosabban: a tudás társadalmi presztizséről adnak – akár közvetve, akár közvetlenül – képet. Itt azonban nincs lehetőségünk teljes körű nemzetközi összehasonlításra, mivel számos országban hiányoznak az ezzel kapcsolatos statisztikák. Magyarország ebben a tekintetben kiváló terep a kutatóknak, hiszen már a rendszerváltás előtti évtizedek egyetemi, főiskolai jelentkezési és felvételi statisztikái is sokirányú elemzésre adtak módot, a felvételi eljárásnak a kilencvenes évek második felétől történt központosítása óta pedig minden korábbinál több lehetőség nyílt az adatok gyors, naprakész és sokoldalú rendszerezésére és feldolgozására⁴.

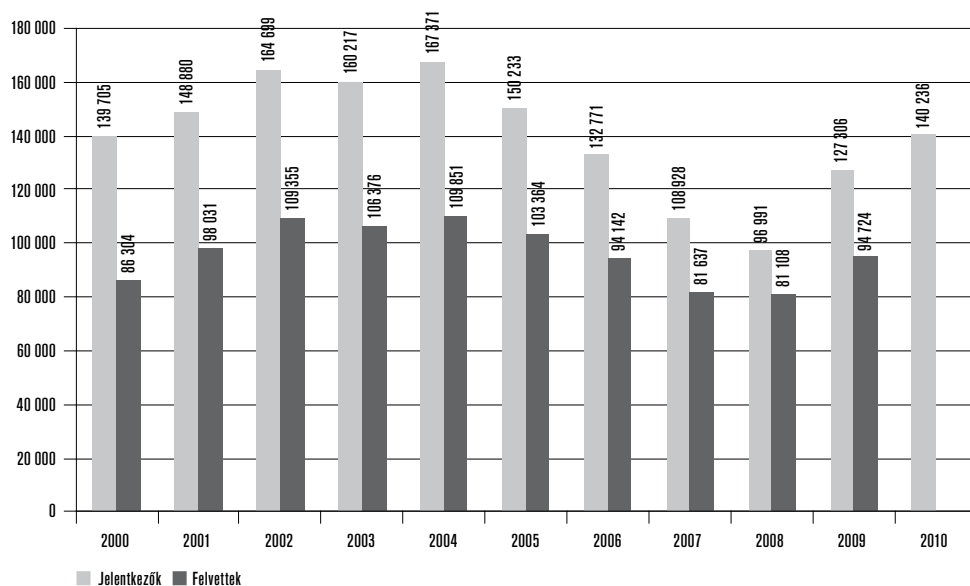
140 ezer jelentkező 2000-ben, 140 ezer 2010-ben – de kicsoda különbség!

Az utóbbi évtized Magyarországon igen ellentétes folyamatokat eredményezett a jelentkezői létszám alakulásában. Annak ellenére, hogy lényegében változatlanok voltak a potenciálisan továbbtanuló középiskolai korosztályokra vonatkozó mutatók, igen nagy ingadozás figyelhető meg az elmúlt tíz évben: a felsőoktatási statisztikák mértékadó viszonyítási pontját, a tavaszi, normál felvételi eljárást véve alapul, 167 és 97 ezer fő között mozgott a továbbtanulni szándékozók száma (l. *ábra*). Az évtized közepéig nagyarányú felfutás volt jellemző, majd a 2004-es jelentkezői csúcstól négy éven keresztül folyamatos csökkenést tapasztalhattunk. A látványos visszaesés komoly és fokozódó aggodalmat keltett a felsőoktatási intézmények körében, de némi megnyugvással vehették tudomásul, hogy az évtized végére a csökkenés megállt. Igaz, „valóságos” növekedésről nem igazán lehet beszélni, hiszen az ismét emelkedést mutató jelentkezői statisztika nagyrészt a

(4) A felsőoktatási felvételi adatbázis lényegében teljes körűen tartalmazza a jelentkezők több demográfiai adatát (nem, születési dátum, állandó lakóhely, továbbá az állampolgárság, és hogy határon túli magyarnak vallja-e magát); az előképzettségre vonatkozó néhány információt (érettségát adó középiskola neve, típusa, tagozata, székhelye, illetve a meglévő nyelvvizsga nyelve, típusa, szintje); az első, második... és összes jelentkezés és a felvétel képzésre vonatkozó jellemzőit (szak, képzési forma/szint, tagozat/munkarend, finanszírozási forma, a felsőoktatási intézmény-kar neve, székhelye); a felvételi pontszámítás során a nyelvvizsgán kívül figyelembe vett adatokat (érettségi eredménye, a többletpontok forrását: tanulmányi verseny, szociális helyzet, fogyatékoság, nyelvvizsga, OKJ végzettség, kiemelkedő sporteredmény).

bolognai átállással összefüggésben bekövetkezett képzési szerkezetváltozásnak köszönhető. Fontos megjegyezni, hogy a korábban hosszú éveken át tartó jelentkezői létszámnövekedés együtt járt – ha nem is szigorúan egyenes arányban – a felvettek számának növekedésével is. Fordítva viszont mindez már nem volt igaz: a 2005-ben kezdődött jelentős csökkenés ellenére a felvettek száma érdemben nem változott. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az évtized második felére érezhetően könnyebben be lehetett jutni a hazai felsőoktatási intézményekbe – igaz, képzési területenként és szakonként (és természetesen képzési formánként-szintenként, tagozatonként-munkarendenként és finanszírozási formánként) a felvételi esélyek és azok változása is igen eltérő volt.

1. ábra. Jelentkezők és felvettek száma 2000–2010 között (normál tavaszi eljárás, összes képzési forma/szint, tagozat/munkarend és finanszírozási forma) (Forrás: Felsőoktatási felvételi statisztika, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

A 2010. évi felvételi adatok a tanulmány írásakor még nem voltak ismertek.

Az a görbe, ami az évtized jelentkezői számait ábrázoló grafikon két végpontján szinte pontosan ugyanazon az értéken (140 ezer) található, a köztes időpontokban hatalmas magasságokat és komoly mélypontokat is ért. A tízéves periódusban három, jól elkülöníthető időszakot lehet megkülönböztetni:

- 2000–2004: a hazai felsőoktatási expanzió jelentkezési csúcspontja
- 2005–2008: a jelentkezések folyamatos visszaesése a bolognai rendszerre történő átmenet időszakában
- 2009–2010: ismételt jelentkezői létszámnövekedés a bolognai rendszer első időszakában

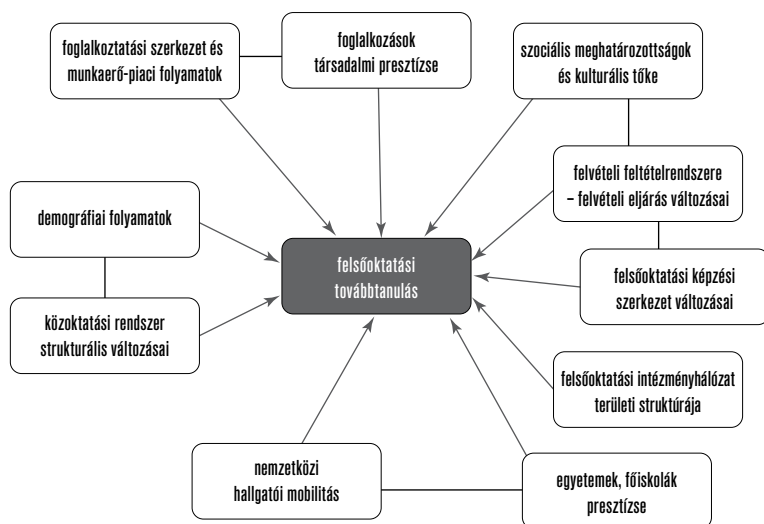
Mi állhat ezen jelentős ingadozások mögött? Beszélhetünk-e már tendenciáról ilyen – viszonylag rövid – időtávban? Ismerjük-e elég alaposan azokat a tényezőket, amelyek alapján megmagyarázhatóak ezek a folyamatok? Mi várható az elkövetkező években: nőni vagy csökkenni fog a felsőoktatásba jelentkezők száma? Hogyan változik a szakok és a képzési területek népszerűsége?

Az alábbiakban ezekre a kérdésekre keressük a választ.

A felsőoktatási jelentkezési folyamatokat meghatározó tényezők

A hazai továbbtanulási folyamatok alaposabb megértéséhez számos elemzés hozzájárult az utóbbi időben. A neves társadalomkutatók tollából született írások a felsőoktatás rekrutációs bázisának fontos dimenzióira mutattak rá: a szociológiai munkák jelentős része a társadalmi mobilitás és a szocio-demográfiai összefüggések irányából közelíti meg a kérdést; a közgazdasági elemzések általában a munkaerőpiac és a képzés viszonyrendszerében vizsgálják a fiatalok továbbtanulási preferenciáit. Ez utóbbiak az intézményi stratégiákat, illetve a jelentkezői választásokat gyakran a kereslet-kínálat fogalomrendszerében is értelmezik. Bármennyire is erős azonban a kísértés az akár felsőoktatás-politikai prioritások, akár az oktatáskutatás új elemzési paradigmái, akár más társadalmi alrendszerek (pl. gazdaság-munkaerőpiac) logikája által determinált, lényegében egy-változós magyarázó modellek felállítására, mindig szem előtt kell tartanunk azt a szinte társadalomtudományi közhelyként ismert szempontot, hogy egy adott társadalmi jelenség megértéséhez lehetőség szerint minden releváns tényező együttes számbavétele szükséges. Különösen így van ez egy olyan összetett folyamat értelmezésekor, mint a továbbtanulási tendenciák alakulása, amelyek több ún. „kemény” változó (pl. a demográfiai trendek vagy a képzési és intézményi struktúra adottságai) direkt hatása mellett jelentős részben a társadalmi tevékenységek – konkrétan: a foglalkozási státuszok – aktuális presztízse, és ezzel szoros összefüggésben a cselekvő szubjektumok egyéni értékválasztásai által meghatározottak.

2. ábra. A továbbtanulási tendenciákat meghatározó tényezők

A következőkben megpróbáljuk hangsúlyosan, de csak jelzésszerűen bemutatni mindazokat a tényezőket, amelyek véleményünk szerint a felsőoktatási továbbtanulásra vonatkozó egyéni döntéseket, és az ezek halmazából előálló trendeket érdemben meghatározhatják (2. ábra). Az eddigi felsőoktatás-kutatási elemzésekben részletesen tárgyalt demográfiai, közoktatás-szerkezeti, illetve

munkaerő-piaci összefüggések mellett fontosnak tartjuk olyan „változók” beemelését is elemzési modellünkbe, amely vizsgálatára eddig kevésbé képezte tárgyát a továbbtanulási, pályaválasztási szempontok feltárásának. Ez utóbbiak közé tartoznak elsősorban a felsőoktatási rendszer folyamatosan változó elemei: a felvételi feltételrendszere az évente módosuló eljárási szabályokkal; a mind ez idáig ebben az összefüggésben kevésbé elemzett intézményrendszer területi struktúrája; az intézmény- és szakválasztást meghatározó presztízs szempontok.

Demográfiai folyamatok

A különböző iskolai szinteken és típusokban résztvevők létszámát alapvetően meghatározzák a demográfiai trendek, és így van ez még az egyre inkább tömegessé váló felsőoktatásban is, amely immár közel két évtizede nem egy szűk elit kiváltsága. A felsőfokú képzés rekrutációs bázisát adó 15–19 éves korosztály létszáma az évezred első évtizedében összességében enyhe, bár nem látványos csökkenést mutat. A negatív folyamat az elkövetkező években azonban várhatóan felgyorsul, és egyre kisebb lesz a korosztály tagjainak száma és aránya a teljes népességben belül⁵. Európai összehasonlításban a demográfiai trendek negatív iránya összességében hasonló, ám néhány, még hazánknál is nagyobb fogyást mutató országot leszámítva, annak mértéke kisebb. Sőt, egyes térségekben, különösen Skandináviában nőtt ennek a korosztálynak a létszáma.

Vessünk egy pillantást a felsőoktatásba jelentkezők korösszetételére, kiemelve az évtized három fontosabb szakaszát jellemző egy-egy felvételi eljárási időszakot (2. táblázat)! A két legfiatalabb korosztály összaránya a továbbtanulni szándékozókön belül 60% körül van a „jelentkezői bum” idején, 2004-ben, és idén, az ismételt növekedési szakasz második évében is. Ez az arány hat évvel ezelőtt azonban az adott korosztály százezres megjelenését jelentette a felvételikén, míg 2010-ben kevesebb, mint kilencven ezres részvételt. Ha ezen belül a 19. életévüket még be nem töltött réteget nézzük, akkor még nagyobb a különbség: a 2004-ben tapasztalt 34,9%-os arány több, mint 58 ezer felvételiző fiatal, a 2010-re jellemző 31,6%-os arány viszont alig több, mint 44 ezer főt jelent. Sőt, a jelentkezői mélypontot eredményező „köttes” 2008-as év 42,4%-a még ennél is kevesebb, 41 ezer 19 évesnél fiatalabb részvételét jelentette a normál, tavaszi felvételi eljárásban.⁶

2. táblázat. Jelentkezők életkor szerinti megoszlása a 2004., 2008. és a 2010. évben (minden képzési szint/forma, munkarend/tagozat és finanszírozási forma együtt, normál eljárás) (Forrás: Felsőoktatási felvételi statisztika, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

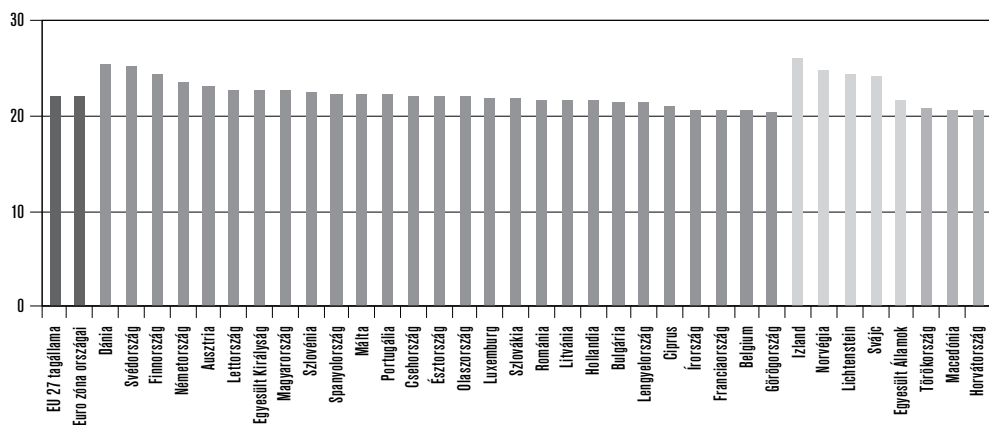
születési év	jelentkezőkön belüli arány (2004)	jelentkezőkön belüli arány (2008)	jelentkezőkön belüli arány (2010)
...-18 éves	34,9%	42,4%	31,6%
19-21 éves	25,2%	28,1%	31,9%
22-26 éves	20,1%	13,6%	18,8%
27-34 éves	13,4%	10,2%	10,1%
35-41 éves	4,1%	3,8%	4,4%
42-... éves	2,3%	1,8%	3,0%
összesen	100%	100%	100%

(5) A demográfiai folyamatok részletes elemzését lásd e kötet következő tanulmányában: Kozák Kókény: A felsőoktatási továbbtanulás demográfiai vonatkozásai. 29. oldal.

(6) Fábri István: A hazai felsőoktatás legnépszerűbb szakjai 2009-ben – a felsőoktatási jelentkezők általános tendenciái. In Felsőoktatási Műhely, 2009/1. szám, 59–72. o.

Látható azonban, hogy ezeknek a számoknak bármennyire is van demográfiai vonatkozásuk, értelmezésükhöz feltétlenül szükség van mind a közoktatás szerkezetében, mind a felsőoktatási képzési struktúrában bekövetkezett változások elemzésére. Különösen így van ez, ha a nemzetközi adatokra tekintünk. A felsőfokú képzésben részt vevők átlagos életkora 2006-ban 22,1 év volt. Magyarország a maga 22,6 éves átlagéletkorával a mezőny elején található. Érdekes azonban, hogy éppen az északi országokban (Dániában, Svédországban és Finnországban), ahol már egy jó ideje nő a születésszám, vagyis a fiatalabb korcsoport aránya, a legmagasabbnak mutatkozik ez az érték. Mindemellett a fenti, 2. táblázat adatai is mutatják, hogy az idősebb korosztálynak meghatározó súlya van a hazai felsőoktatás merítési bázisában is, hiszen az egyharmadot szinte minden időszakban meghaladó mértékű a 22 évesnél idősebbek aránya⁷.

3. ábra. A felsőfokú képzésben részt vevők átlagéletkora, 2006 (Forrás: Eurostat)

A közoktatási rendszer szerkezeti változásai

A magyar társadalom régóta tartó előregedése és a fiatal korosztály nem csak arányában, hanem számosságában is csökkenő trendje felerősítette a felsőoktatásba történő magas belépői számban érdekelt intézmények negatív várakozásait. Az évtized közepére eső létszámcsökkenést azonban elsősorban nem demográfiai okokra, hanem éppen az idősebb korosztály (jelentős részben a bolognai rendszerre történő átállással összefüggésben történő) csökkenő továbbtanulási hajlandóságára lehet visszavezetni. A 15–19 éves korosztály, vagyis a felsőfokú továbbtanulás legnagyobb bázisát adó populáció létszámának 2001 óta tartó csökkenését mindaddig ellensúlyozni tudta az adott korcsoport egyre magasabb iskolázottsági szintje. A fiatalok között ugyanis folyamatosan nőtt az érettségis intézményekben tanulók aránya, azon belül is különösen nappali tagozaton⁸.

Az érettségi bizonyítványt szerző fiatalok arányának korosztálon belüli növekedése azonban közel sem mutatott a vizsgált időszak minden évére vonatkoztatva ennyire egyértelmű trendet. Ennek oka a nagyrészt éppen ezekben az években lezáruló középiskolai szerkezetátalakulásban keresendő: a tipikus középiskolás „pályafutás” már nem csak a hagyományosan a 9–12. évfolyamon

(7) Az idősebb korosztály továbbtanulási stratégiáiról jelen kötetben Veroszta Zsuzsanna Az idősebb korosztály jelentkezői tendenciái címmel készített részletes elemzést. 49. oldal

(8) Lásd erről Kozák Kókény idézett írását!

folytatott tanulmányokat az érettségi bizonyítvány megszerzésével lezáró, 14–18 éves időszakot jelenti, hanem mind vertikálisan, mind horizontálisan kitáguló képzési periódust⁹. A beiskolázási időszak kezdeti nagyarányú kitolódása (iskolakezdés 7 éves korban), majd később a középfokú képzést megelőző o. évfolyamok indítása, végül pedig az érettségi utáni, a középiskolai képzés szerves részét képező szakmaszerzés együttesen akár 3 évvel is kitolhatja a közoktatási képzésben eltöltött időszakot úgy, hogy mindez az új struktúrában „normális” lefolyású tanulmányi ütemnek tekinthető. Ez azt eredményezheti, hogy halasztás és egyéb speciális okból történő kihagyások nélkül egy fiatal először 21 éves korában felvételizhet egyetemre, főiskolára, de akár azt is, hogy egy ugyanilyen életkorban lévő másik fiatal már elvégezte a Bsc képzést, és éppen MA képzésre adja be a jelentkezési lapját.

3. táblázat. Jelentkezők megoszlása az érettségi éve szerint a 2004., 2008. és a 2010. évben (minden képzési szint/forma, munkarend/tagozat és finanszírozási forma együtt, normál eljárás) (Forrás: Felsőoktatási felvételi statisztika, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

jelentkezés az érettségi évéhez viszonyítva	jelentkezőkön belüli arány (2004)	jelentkezőkön belüli arány (2008)	jelentkezőkön belüli arány (2010)
érettségi évében	34,8%	40,5%	38,0%
1 évvel az érettségi után	11,7%	10,7%	9,9%
2 évvel az érettségi után	9,1%	9,9%	7,2%
3–5 évvel az érettségi után	16,4%	13,2%	19,8%
6–10 évvel az érettségi után	14,7%	9,4%	10,4%
11 és több évvel az érettségi után	13,4%	10,9%	12,3%
nincs adat	0,6%	5,4%	2,4%
összesen	100%	100%	100%

Ugyanazon korosztályoknak a különböző oktatási szinteken történő, fentiekben jelzett egymásba „csúszása” jelentősen megnehezíti a továbbtanulási létszám adatok egy-egy évre vonatkoztatott előrejelzését, különösen egy olyan időszakban, amikor mind a közoktatási szerkezet, mind a felsőoktatási képzési struktúra jelentős átalakuláson megy keresztül. Sőt, éppen ezen okokból az előrejelzésen túl az elmúlt évek mennyiségi mutatóinak az értelmezése is nehézséget jelenthet. Ezt megerősítik azok az utóbbi időben lezajlott empirikus szociológiai vizsgálatok is, amelyek az érettségiző fiatalok élettervezésének és továbbtanulási stratégiáinak feltérképezését tűzték ki célul.¹⁰ A felsőoktatási intézmények legnagyobb rekrutációs bázisát jelentő, frissen érettségiző korosztály több mint kétharmada jelentkezik egyetemre, főiskolára. A további, közel harminc százalék azonban rendkívül szerteágazó tervekkel rendelkezik, amelyek évekként kitolhatják a felsőoktatási továbbtanulásra vonatkozó végleges döntést (4. táblázat). A fiatalok közül csak elenyésző százalék tervezi, hogy rögtön az érettségi után kilép a munkaerőpiacra az érettségi megszerzése után: jelentős részük vagy saját iskolájában vesz részt (további) szakmai képzésben, vagy más közoktatási intézmények által meghirdetett középfokú, illetve felsőfokú szakképzést választ. A válaszokból kirajzolódó egyetemi, főiskolai továbbtanulással kapcsolatos attitűdök és tervek alapján azt va-

(9) A közoktatási iskolaszervezet átalakulásáról e kötetben Imre Anna készített átfogó leírást (39. oldal).

(10) 2009 és 2010 tavaszán 2 500, illetve 3 400 érettségiző fiatal körében országos standard kérdőíves vizsgálatra került sor. A Jelentkezési Tendenciák Kutatási Program részét képező vizsgálatokat az Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. Felsőoktatási Igazgatósága koordinálta.

lőszínúsinhethetjük, hogy az érettségi évében nem jelentkező fiatalok nagy része egy-két éven belül gyarapítani fogja a továbbtanulni szándékozók táborát a felsőoktatási jelentkezési időszakban.

4. táblázat. Az érettségi megszerzése utáni egy évben mit fogsz csinálni? (Forrás: Középiskolások továbbtanulási motivációi kutatás 2010, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

	Fő	az érettségi után nem továbbtanulók százalékában	az összes megkérdezett érettségiző százalékában
Dolgozni fogok egy munkahelyen	118	12,0	3,5
Dolgozni fogok, alkalmi munkákból fogok élni	9	0,9	0,3
Saját vagy ismerőseim vállalkozásában fogok dolgozni	21	2,1	0,6
Nem fogok dolgozni, majd megélek valamiből	4	0,4	0,1
Ebbe az iskolába fogok járni és szakmát szerzek	374	38,1	11,0
Egy másik iskolába fogok járni és szakmát szerzek	237	24,1	7,0
Ebbe az iskolába fogok járni felsőfokú szakképzésre	73	7,4	2,1
Egy másik iskolába fogok járni felsőfokú képzésre	70	7,1	2,1
Külföldre megyek dolgozni	33	3,4	1,0
Külföldön fogok tanulni középiskolában vagy egyéb képzésben	2	0,2	0,1
Külföldi egyetemen, főiskolán fogok tanulni	2	0,2	0,1
Egyéb	39	4,0	1,1
Összesen	982	100,0	28,8

A felsőoktatási képzési szerkezet változása

Az évtized első éveiben jellemző magas felvételizői számok jelentős részben azzal függtek össze, hogy rendkívül nagy volt az idősebb korosztályból továbbtanulni vágyók köre, és egyúttal aránya az összes jelentkezőn belül. Az ezt követő létszámcsökkenés így nem meglepő módon éppen ennek a rétegnek a visszaesését mutatta. Az évtized közepén megkezdett bolognai átalakítás pedig tovább csökkentette a már diplomával rendelkező, vagy éppen egy intézményben hallgatói jogviszonyban lévő jelentkezők arányát, hiszen számukra folyamatosan beszűkültek a továbbtanulási lehetőségek, mivel egyre kisebb számban hirdettek-hirdethettek meg kiegészítő alapképzést vagy diplomás képzést az egyetemek. Ha csak nem akartak alapképzésre (Bsc) beiratkozni, akkor egyelőre kivártak, amíg nem indultak el a mesterképzések (MA, Msc). A jelentkezési mélypont (97 ezer fő) évében, 2008-ban az idősebb korosztályból jövők száma is az utóbbi tíz év legalacsonyabb értékére süllyedt, sőt, arányában is tovább csökkent, annak ellenére, hogy a közvetlenül az érettségi után felvételizők száma is ekkor volt a legalacsonyabb. Ez utóbbi mutató a korábbi évek rendre 50 ezer fölötti értékéről ekkor 40 ezer alá esett, döntően a közoktatási szerkezetmódosítással összefüggő folyamatok – pl. o. évfolyamok indítása – eredményeképp is. A 2006–2008. évek nagymértékű visszaesése így alapvetően a hazai felsőoktatás kétszintű képzésre történő átállásával összefüggő jelenségként fogható fel. Mindez egybeesett a közoktatási szerkezetváltás betetőzésével is: e két tényező együttes következményeként 2008-ban már az évtized legalacsonyabb jelentkezői létszámáról beszélhetünk.

Négy „inséges” esztendő után, 2009-ben megfordult a trend: a több mint 25%-os, 27 ezer fős növekedés azonban jelentős részben a bolognai képzési rendszer bevezetése okozta „mesterséges” jelentkezői létszámnövekedésből ered. Ekkor végeztek ugyanis – még ha nem is olyan számban, mint ahogy azt a 2006-os beiratkozási létszámokra alapozva előzetesen várni lehetett – minden képzési területen az első Bsc-s évfolyamon tanulók (több szakon, közöttük elsősorban műszaki

és informatikai szakokon kísérleti jelleggel már korábban is elindultak Bsc képzések). Ennek következtében a felsőoktatási rendszerbe újonnan belépők száma a 27 ezernél valójában lényegesen kisebb mértékben növekedett. Az életkorra, illetve az érettségi évére vonatkozó adatok azonban megerősítik azokat az előzetes várakozásokat, hogy a mesterképzések nagyszámú beindítása az idősebb, hagyományos egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkező réteg egyre fokozódó mértékű megjelenését fogja eredményezni a felsőoktatási képzésekben (és nem csupán a tanárképzés átalakulása miatt). 2010-re ez a folyamat tovább erősödött, és úgy tűnik, mindkét merítési bázis vonatkozásában nagyobb számú jelentkezőt lehet kimutatni. Ez a Bsc-s végzetek esetében egyszerűen azzal magyarázható, hogy ebben az évben már nagyobb számban végeztek az új típusú alapképzésben, mivel az előző évben többen nem tudták megszerezni diplomájukat vagy a szükséges kreditszámok megszerzésének elhúzódása, vagy pl. nyelvvizsga-bizonyítvány hiánya okán. A számosságában tovább növekvő idősebb korosztály számára pedig a korábbihoz képest szélesebb mesterképzéses kínálat jelenthetett vonzerőt.

5. táblázat. Jelentkezők megoszlása a képzési forma (szint) szerint a 2004., a 2008. és a 2010. évben (minden munkarend/tagozat és finanszírozási forma együtt, normál eljárás) (Forrás: Felsőoktatási felvételi statisztika, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

jelentkezés az érettségi évéhez viszonyítva	jelentkezőkön belüli arány (2004)	jelentkezőkön belüli arány (2008)	jelentkezőkön belüli arány (2010)
alap- és osztatlan képzés	83,4%	88,7%	77,0%
kiegészítő alapképzés	5,1%	0,2%	-
diplomás képzés	9,1%	-	-
felsőfokú szakképzés	2,4%	5,1%	5,8%
mesterképzés	-	6,0%	17,2%
összesen	100%	100%	100%

Nemzetközi hallgatói mobilitás

A külföldi hallgatók hazai felsőoktatásban való jelenlétének kérdéskörét az utóbbi időben döntően két szempontból tárgyalta a szakmai közvélemény. Egyrészt a nemzetközi hallgatói mobilitás mint a bolognai rendszer egyik prioritásának való megfelelés összefüggésében került napirendre, másrészt mint a felsőoktatási intézmények hallgatói létszámnövelésének egyik lehetséges eszközeként tekintenek rá egyre többen.

A kétirányú mobilitás, ha nagyjából egyensúlyban van (vagyis ha kb. ugyanannyi a kilépő és a belépő fiatal), akkor értelemszerűen nincs érdemi hatása az aktuális hallgatói létszámra – amellett, hogy természetesen több szempontból is előnyös lehet egy ország felsőoktatása, illetve azon belül egyes intézmények számára (gondoljunk itt a költségterítéses képzésben résztvevők arányának növekedésére vagy a nemzetközi impulzusok általában pozitív hatására). Az európai országokkal való összehasonlításból látszik, hogy hazánk ebben a folyamatban csak kis mértékben vesz részt „befogadó” országgént, hiszen hosszú évek óta alig pár százalékos a külföldiek aránya a teljes hallgatószámokon belül (6. táblázat). A kismértékű növekedést jelentő 3,5%-os arány 2006-ban messze elmaradt az európai élmezőnytől: elsősorban az angol, német és francia nyelvű országokban számottevő, 10%-ot meghaladó a nem hazai hallgatók aránya. Az első helyen található Egyesült Királyság (18,3%), Franciaország (14,6%), továbbá Belgium (14,3%), Németország (12,8%) és két skandináv ország (Svédország 12,8%, Dánia 9,0%) mellett külön említést érdemel a hazánkkal szomszédos Ausztria (15,6%) kiemelkedő részesedése a nemzetközi mobilitásból. Magyarország (ahol a 3,5%-os arány az elmúlt

években növekedett, de összehasonlítva európai adatok csak 2006-ból állnak rendelkezésre) a kelet-közép-európai régióban már nem áll annyira rosszul, hisz Csehországot leszámítva (7,0%) az összes többi országban alacsonyabb ez a mutató.

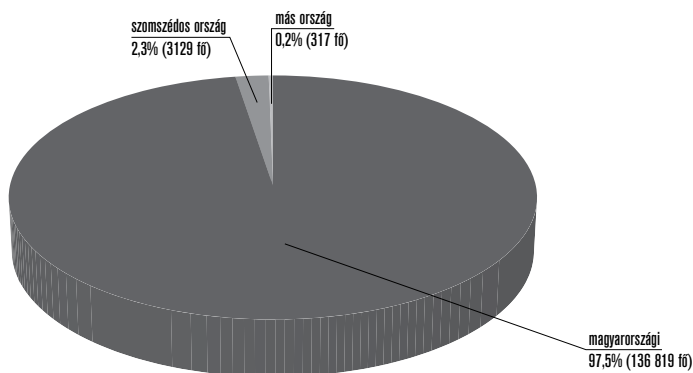
6. táblázat. Külföldi hallgatók aránya a felsőoktatásban, 2000–2006 (ISCED 5A-6) (Forrás: Eurostat, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/mui/show.do?dataset=educ_bo_ac_ent2&lang=en)

	2000	2004	2006
EU-27	5,3	6,6	7,5
Egyesült Királyság	13,4	15,6	18,3
Ausztria	11,6	14,1	15,6
Franciaország	8,2	12,8	14,6
Belgium	12,1	13,6	14,3
Németország	10	12,4	12,8
Svédország	7,5	8,6	12,8
Dánia	7,9	7,7	9
Ciprus	7,3	7	7,8
Málta	5,6	6,3	7,7
Csehország	2,5	5,1	7
Hollandia	2,9	3,9	6,5
Portugália	3	4,1	4,6
Bulgária	3,2	3,7	3,9
Görögország	n.a.	2,6	3,6
Magyarország	n.a.	3,2	3,5
Észtország	1,8	1,9	3,2
Finnország	2,1	2,6	2,9
Spanyolország	1,5	2,2	2,7
Olaszország	1,4	2	2,4
Szlovénia	1	1,3	1,6
Románia	3	1,6	1,5
Lettország	7	1,1	1,2
Szlovákia	1,2	1	0,9
Litvánia	0,6	0,5	0,8
Lengyelország	0,4	0,4	0,5
Írország	n.a.	n.a.	n.a.
Luxemburg	n.a.	n.a.	n.a.

Az egyes országokra vonatkozó mobilitási mutatókat tekintve egyértelműnek tűnik, hogy a külföldi diákok aránya általában szoros összefüggést mutat a kulturális tényezőkkel (azon belül is különösen az államnyelvvél), a gazdasági fejlettséggel és az ezektől nem független felsőoktatási tradíciókkal. Nem véletlen, hogy a döntően magyar nyelvű képzések meghirdetését jelentő normál felvételi eljárás során évek óta mindössze 2-3% közötti a nem magyar állampolgársággal rendelkező jelentkezők aránya, akiknek döntő többsége a szomszédos országokból érkezik, és többségük határon túli magyar nemzetiségű és anyanyelvű fiatal (4. ábra). A magyarországi képzési kínálatból

elsősorban az orvosi, illetve az angol nyelvű képzések fogadnak külföldi diákokat, ám jelentős részüik nem a teljes képzési időre, hanem annak csak meghatározott szakaszára válik itteni egyetem hallgatójává, vagyis a központi jelentkezési statisztikákban nem is jelenik meg.

4. ábra. Jelentkezők megoszlása állampolgárság szerint, 2010 (minden képzési szint, munkarend és finanszírozási forma együtt, normál eljárás) (Forrás: Felsőoktatási felvételi statisztika, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

A Magyarországról „kifelé” irányú mobilitás sem túl erős, bár pontos adatok híján erről csak becsléseink lehetnek. A nemrég meghatározott hivatalos felsőoktatás-politikai célok szerint tíz éven belül duplájára, azaz kb. nyolc százalékra nőhet a külföldön is egyetemi tanulmányokat folytató magyar fiatalok aránya. A hallgatói motivációs kutatások szerint képzési szintenként felfelé haladva válik csak számottevővé azon fiatalok aránya, akik külföldi országokban (is) szeretnének továbbtanulni¹¹. Ez azt is jelenti ugyanakkor, hogy egyelőre az alapképzések esetében a hazai felsőoktatási intézmények számára nem jelentenek számottevő konkurenciát a külföldi egyetemek.

A továbbtanulás és a diploma presztízse

Az alapvető demográfiai folyamatoknak, a közoktatási és felsőoktatási képzési struktúra legfontosabb jellemzőinek vagy a munkaerő-piaci trendeknek az alapos számbavétele mellett nem felelkezhetünk meg arról, hogy a továbbtanulás, a felsőoktatási intézménybe történő jelentkezés végső soron mindig egyéni döntést, a szubjektív élettervezés értékválasztásokon alapuló fontos lépését jelenti. Az „értékválasztás” egyúttal azt is jelenti, hogy általában nem a pillanatnyi hangulat, aktuális társadalmi-gazdasági állapotok vagy akár a felvételi eljárás éppen érvényes szabályai-lehetőségei határozzák meg a fiatalok továbbtanulás melletti döntését (sőt, még azok irányát, vagyis az intézmény- és szakválasztást sem), hanem az a legtöbb jelentkező esetében már korábban, hosszú évek alatt érlelődő szakmai érdeklődésen vagy éppen karrierépítési stratégián alapul. Ez az oka annak, hogy felsőoktatás-politikai döntések – legyen szó pl. a jelentősen átpolitizált, a széles

(11) A Jelentkezési Tendenciák Kutatási Program részeként 2001 óta zajlanak az egyetemi és főiskolai hallgatók továbbtanulási motivációira irányuló empirikus vizsgálatok. A legfrissebb, 2009-es kérdőíves vizsgálat eredményei szerint a diákok egyharmada (34,8%) tervezi, hogy legalább egy szemesztert külföldi felsőoktatási intézményben fog tanulni. A 2009-ben és a 2010-ben lefolytatott középiskolai vizsgálat ugyanakkor azt mutatta, hogy a felsőoktatásba történő belépés, vagyis az alapképzés vonatkozásában a külföldi intézmények még nem számítanak valódi alternatívának a fiatalok körében, hiszen csak elenyésző arányuk (néhány tized százalékuk) gondolkodik azon, hogy nem itthon, hanem más országban kezdi el felsőfokú tanulmányait.

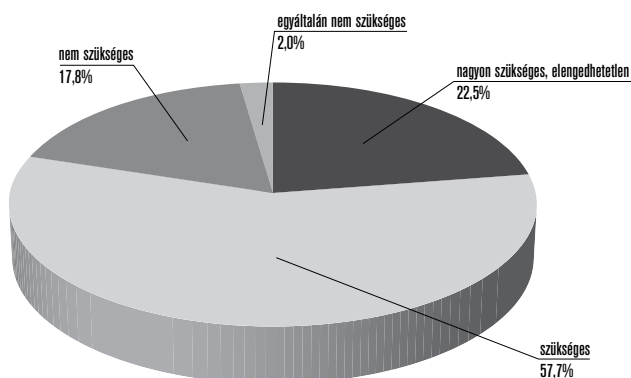
nyilvánosságban legtöbbször negatív interpretációban megjelenő tandíj bevezetésének lehetőségéről vagy éppen egyes szakok, képzésterületek különböző eszközökkel történő prioritizálásáról, illetve háttérbeszorításáról – rövid távon érdemben nem tudnak befolyást gyakorolni a továbbtanulási döntésekre. A hallgatói motivációs kutatások szerint ugyanis igen sokakban már középiskolai éveik kezdetén, vagy akár már korábban megérlelődik a döntés, és nem egyszerűen a felsőoktatási intézménybe való jelentkezés, hanem a konkrét képzési terület, szak kiválasztására vonatkozóan is (különösen jellemző ez olyan hagyományos pályák, mint az orvosi vagy a jogász esetében).¹²

A felsőfokú képzettséghez kötött foglalkozások anyagi és társadalmi megbecsültsége, a diploma általános elismertsége, az elhelyezkedési esélyekkel kapcsolatos munkaerő-piaci információk, a médiában domináns értelmiségi kép és karriertípusok vagy akár az egyetemista életmóddal kapcsolatos pozitív attitűdök mind-mind fontos elemét alkotják a diploma, a továbbtanulás társadalmi presztízisének. A továbbtanulási döntések nem kis részben ezen tényezőkkel kapcsolatos személyes percepciók hatása alatt születnek meg. A foglalkozás-presztízis vizsgálatok egyértelműen mutatják, hogy a magyar társadalomban igen nagy a megbecsültsége a magas iskolázottságnak: különösen a hagyományos diplomás pályák, a műszaki és természettudományos végzettségnek, illetve a viszonylag új és a munkaerőpiacon egyre sikeresebb szakmák igen magas elismertségnek örvendenek. Fontos megjegyezni, hogy ez nem csak az iskolázottság önmagában történő elismertségét jelenti, hanem az ehhez gyakran társított munkaerő-piaci sikerességet, a széles értelemben vett társadalmi érvényesülést, továbbá az anyagi megbecsültséget is – igaz, ez utóbbi terén néhány szakma (különösen a pedagógus pálya) esetében komoly ambivalenciákat lehet kimutatni.

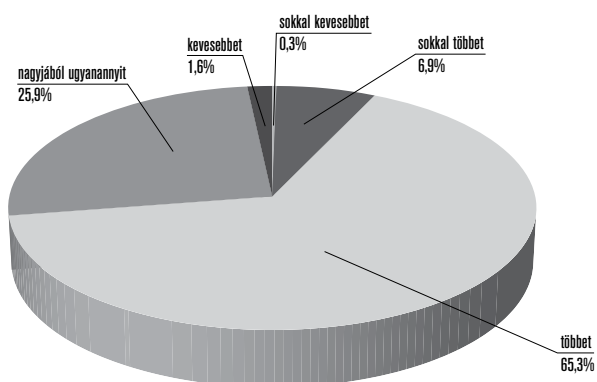
Érdekes a továbbtanulás előtt álló legnagyobb potenciális jelentkezői csoport idevágó vélekedésire egy pillantást vetni (5. ábra). A 18–19 éves fiatalok döntő többsége (80,2%) számára egyértelmű, hogy ma Magyarországon az érvényesüléshez szükséges a diploma megszerzése, sőt, a válaszadónak több mint a fele elengedhetetlennek tartja azt. Még azok körében is többségben vannak a továbbtanulás fontosságát hangoztatók, akik idén különböző okokból nem adták be jelentkezési lapjukat semelyik egyetemre, főiskolára. Ha a diploma konkrétan „hasznosulását” tekintjük, akkor is általánosan pozitív vélekedésekkel találkozunk: több, mint kétharmad azok aránya, akik úgy vélik, hogy egy felsőfokú oklevél jó eséllyel magasabb jövedelmet eredményez, és teljesen elenyésző azok száma (1,9%), akik szerint a diplomások általában kevesebbet keresnek. Ez utóbbi eredmények mutatják talán legszemléletesebben azt, hogy a diploma elismertségéről megfogalmazott kritikusabb, és a különböző tömegkommunikációs médiumokban az utóbbi években egyre nagyobb teret kapó álláspontok sem tudják rövid távon megváltoztatni az ezzel kapcsolatos társadalmi értékrendszert (lásd a diplomás munkanélküliségre vonatkozó, egyébként egyértelműen eltúlzott és főképpen félreértelmezett statisztikákat).

(12) Fábri György–Torda Júlia: Felvi Rangsor – Egyetemek, főiskolák mérlegen – 2006. Budapest, Országos Felsőoktatási Információs Központ, 2005., 9. o.

5. ábra. Mennyire szükséges a diploma általában az érvényesüléshez? (válaszok %-os megoszlása az érettségiző középiskolások körében) N=3391. (Forrás: Középiskolások továbbtanulási motivációi kutatás 2009–2010, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

6. ábra. Ma Magyarországon mennyit keresnek a diplomások azokhoz képest, akiknek nincs diplomájuk? (válaszok %-os megoszlása az érettségiző középiskolások körében) N=3376. (Forrás: Középiskolások továbbtanulási motivációi kutatás 2009–2010, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

Szakok, képzésterületek népszerűsége

A fejlett gazdaságokban folyamatosan nő a képzett munkaerő iránti igény, így a munkaerőpiac képes felszívni a felsőoktatási expanzió nyomán az egyetemekről, főiskolákról kilépő mind nagyobb diplomás tömeget, még ha nem is minden területen egyenlő arányban és nem is rögtön a végzés után. A képzés és a munkaerőpiac között a kapcsolat azonban közel sem egyoldalú, vagyis nem csak arról van szó, hogy a felsőoktatási képzés kielégíti a munkaerőpiac igényeit, hanem egyrészt az egyetemekről, főiskolákról kikerülő friss diplomások nagy száma eleve növeli a munkaadói oldal elvárásait („van miből válogatni”), olyannyira, hogy a hagyományosan alacsonyabb végzettséget megkövetelő foglalkozási pozíciókat is egyre inkább magasan kvalifikált, képzett munkaerő tölti be; másrészt a jobban képzett, kreatívabb, kezdeményezőbb stb. rétegek megjelenése önmagában is képes dinamizálni a munkapiacot, illetve bizonyos vonatkozásokban általában a gazdaságot.

Az utóbbi évtizedekben a szinte minden európai országban tapasztalt nagyarányú hallgatói létszámnövekedés azonban közel sem érintette egyformán a különböző képzési területeket. Általánosan jellemző tendencia, hogy a humán képzéseken (gazdaságtudományok, társadalomtudományok, bölcsészettudományok, jogi- és igazgatási), továbbá az informatikai szakokon tanuló hallgatók száma emelkedik jelentősen. A változások ezen iránya fő vonalaiban megfelel a gazdaságban zajló átalakulási folyamatoknak, hiszen egyre inkább nő a foglalkoztatottság a széles értelemben vett szolgáltatási, illetve a gazdaságot segítő egyéb „kiszolgáló” szektorokban.¹³ Ez még akkor is igaz, ha a diplomás munkaerőpiacon a kereslet és a kínálat szükségszerűen nincs teljes szinkronban egymással. Ezzel kapcsolatban azonban fontos megjegyezni, hogy a gazdaság dinamikus átalakulásával és szinte folyamatos szerkezetváltozásával összefüggésben egyre magasabb azoknak a végzettségeknek, diplomáknak az aránya, amelyek nem feleltethetők meg egyértelműen meghatározott foglalkozási pozícióknak, tevékenységeknek. Másik oldalról nézve ugyanezt: a felsőoktatásban csökken azoknak a szakoknak az aránya, amelyek elvégzése nagyrészt jól körülírható elhelyezkedési irányokat, a foglalkoztatási piac által kínált tipikus karrierutak lehetőségét hordozzák magukban – mint ahogy ez még mindig jellemző olyan hagyományos végzettségek, mint az orvosi, a jogi vagy több mérnöki diploma esetében (bár már ez utóbbiaknál is egyre kevésbé).

Az utóbbi évtized hazai jelentkezési statisztikái is visszatükrözik a fenti átalakulásokat (7. táblázat). A hagyományosan népszerű műszaki képzési terület mellett a gazdasági, a bölcsészettudományi és a társadalomtudományi együtt az összes első helyes jelentkezés több mint felét (55,3%) teszi ki.

7. táblázat. Jelentkezők száma az egyes képzési területeken, 2010 – A nappali munkarendes alap- vagy osztatlan képzésre jelentkezőket figyelembe véve – az első helyre beadott jelentkezési lapok alapján* (Forrás: Felsőoktatási felvételi adatbázis, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

Sorrend (2010)	Képzési terület	Jelentkezők száma (fő)	Összes jelentkezőn belüli arány (%)	A képzésterület két legnépszerűbb szakja és a szakos népszerűségi sorrendben elfoglalt helyezése	
1.	gazdaságtudományok	17 070	21,1%	turizmus-vendéglátás (1.)	gazdálkodási és menedzsment (2.)
2.	műszaki	12 216	15,1%	gépészmérnöki (6.)	villamosmérnöki (13.)
3.	bölcsészettudományok	8 996	11,1%	pszichológia (11.)	andragógia (16.)
4.	társadalomtudományok	6 478	8,0%	kommunikáció (8.)	nemzetközi tanulmányok (15.)
5.	jogi- és igazgatási	6 212	7,7%	jogász (3.)	bűnügyi igazgatási (20.)
6.	orvos- és egészségügytudományok	6 088	7,5%	általános orvos (9.)	ápolás és betegellátás (12.)
7.	informatikai	5 167	6,4%	mérnök informatikus (4.)	programtervező informatikus (14.)
8.	művészeti	4 883	6,0%	színművész (27.)	előadó művészet (32.)
9.	agrár	3 621	4,5%	gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnöki (45.)	környezet-gazdálkodási agrármérnöki (57.)
10.	természettudományok	3 301	4,1%	biológia (28.)	földrajz (31.)
11.	pedagógiai képzés	3 151	3,9%	óvodapedagógus (18.)	tanító (29.)

(13) Lásd erre vonatkozóan a Központi Statisztikai Hivatal *A foglalkoztatottak nemzetgazdasági ágak szerint* összehasonlító idősoros táblázatait! (In Magyarország statisztikai évkönyve 2008, KSH, Budapest, 2009).

Sorrend (2010)	Képzési terület	Jelentkezők száma (fő)	Összes jelentkezőn belüli arány (%)	A képzésterület két legnépszerűbb szakja és a szakos népszerűségi sorrendben elfoglalt helyezése	
12.	sporttudományok	2 149	2,7%	testnevelő-edző (23.)	sportszervező (41.)
13.	nemzetvédelmi és katonai	794	1,0%	katonai vezető (55.)	katonai gazdálkodási (106.)
14.	művészetközvetítés	725	0,9%	képi ábrázolás (84.)	mozgóképkultúra és médiaismeret (90.)
Összesen		80 851	100%		

(*) 2010. évi normál, tavaszi felvételi eljárás május 25-i állapota szerint, a sorrendmódosítások lezárulása előtt. Finanszírozási forma szerint nem tettünk különbséget a jelentkezések között.

Az összesített képzésterületi adatoknak megfelelően a szakos népszerűségi ranglisták első felében is jó ideje a gazdasági, a bölcsész, a társadalomtudományi és a jogi képzések dominálnak. Emellett a hagyományosan magas presztízsnak örvendő orvosi és műszaki mérnök szakok is a jelentkezési lista első felében találhatók. A bolognai képzési rendszer alapszakos statisztikáit öt éves távlatban van módunk összevetni (8. táblázat). Amellett, hogy kimutatható bizonyos mértékű hektikuság az egyes képzések népszerűségének alakulásában, érdemben nem változott a „top szakos” lista, hiszen a 20-ból 16 szak mind az öt évben az első húsz között szerepelt az első helyes nappali alapszakos rangsorban.

8. táblázat. Jelentkezők száma az egyes szakokra, 2010. A nappali munkarendű alap- vagy osztatlan képzésre jelentkezőket figyelembe véve, az első helyre beadott jelentkezési lapok alapján – A húsz legnépszerűbb szak* (Forrás: Felsőoktatási felvételi adatbázis, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

Sorrend 2006–2010. között az egyes években					szak	fő
2006	2007	2008	2009	2010		
2.	1.	1.	1.	1.	turizmus-vendéglátás	4 651
1.	2.	2.	2.	2.	gazdálkodási és menedzsment	4 089
4.	3.	4.	3.	3.	mérnök informatikus	2 895
5.	7.	7.	6.	4.	jogász	2 876
8.	8.	9.	5.	5.	pénzügy és számvitel	2 798
11.	10.	10.	7.	6.	gépészmérnöki	2 497
3.	4.	3.	4.	7.	kommunikáció és médiatudomány	2 424
15.	11.	11.	13.	8.	nemzetközi gazdálkodás	2 422
7.	5.	8.	9.	9.	általános orvos	2 187
6.	6.	5.	8.	10.	kereskedelem és marketing	2 049
9.	9.	6.	10.	11.	pszichológia	1 974
14.	14.	16.	12.	12.	ápolás és betegellátás	1 912
13.	12.	13.	11.	13.	villamosmérnöki	1 658
17.	15.	12.	17.	14.	nemzetközi tanulmányok	1 499
20.	16.	15.	14.	15.	programtervező informatikus	1 489
16.	13.	14.	15.	16.	andragógia	1 328
39.	23.	26.	18.	17.	műszaki menedzser	1 205
29.	35.	29.	24.	18.	óvodapedagógus	1 154
24.	21.	17.	16.	19.	építőmérnöki	1 130
22.	22.	23.	20.	20.	bűnügyi igazgatási	1 096

(*) 2010. évi normál, tavaszi felvételi eljárás május 25-i állapota szerint, a sorrendmódosítások lezárulása előtt. Finanszírozási forma szerint nem tettünk különbséget a jelentkezések között.

Összegzés

A felsőoktatási továbbtanulás népszerűségi mutatója lényegében másfél évtizeden keresztül töretlenül ívelt felfelé, egészen 2004-ig. Az ezt követő négyéves időszakot jellemző jelentkezői létszámcsökkenés nagyrészt az új típusú bolognai képzésre történő átállás időszakára esett, így akkor még úgy tűnhetett, hogy az idősebb (nem közvetlenül az érettségi bizonyítvány megszerzése után jelentkező) korosztály arányának radikális visszaesése elsősorban a diplomás képzés és a kiegészítő alapképzés fokozatos visszaszorulásával, majd teljes megszűnésével függ össze. A mesterképzéses kínálat 2009-től történő fokozatos és nagyarányú bővülése nem csak az első kilépő Bsc-s évfolyamok végzős hallgatói, hanem a hagyományos egyetemi és főiskolai képzésben részt vevő, vagy ott már diplomát szerettek számára nyújt alternatívát. A 2010-es – vagyis a jelentkezési statisztikák szempontjából az első, már nem átmenetinek tekinthető – év adatai azt mutatják, hogy ugyan a mesterképzéses jelentkezők számának ugrásszerű növekedésével 2009 után ismét nagyságrendileg emelkedett a továbbtanulni szándékozók száma, ám ez jelentős mértékben csak a többciklusú képzés bevezetésének köszönhető „mesterséges” növekedés. Az évtized első feléhez viszonyítva nem csak az idősebb korosztály jelenléte kisebb a felvételiknél, hanem a fő rekrutációs bázisnak tekinthető korosztály, a közvetlenül a középiskolából érkezők száma sem éri el a hat-hét évvel ezelőtti szintet.

A felsőoktatási képzési szerkezet radikális átalakulásával szinte párhuzamosan zajlott le – bár itt az átmenet lényegesen hosszabb időt vett igénybe – az a középiskolai szerkezetváltás, amely mind vertikális, mind horizontális értelemben kitágította a középfokú képzési struktúrát, s egyben megnövelte a diákok közoktatási rendszerben eltöltött idejét. A felsőfokú képzésbe történő jelentkezésbelépés ideje így a fiatalok jelentős részénél 19-20 éves korra tolódott ki. A 15–19 éves korosztály száma és aránya a népességben belül mindemellett egyre csökken, ám ez mindeközéig érdemben mégsem apasztotta a potenciális továbbtanulók körét, mivel a negatív demográfiai trendet ellensúlyozta az érettségit adó intézményekben tanulók arányának növekedése a korosztálon belül. A felsőoktatási rekrutáció szempontjából fontos jelenség, hogy úgy tűnik, az érintett korosztályt illetően számottevően már nem növekszik tovább az érettségit adó intézményekben tanulók aránya, vagyis a korosztályi fogyásból fakadó demográfiai csökkenés ily módon történő „pótlásához” már nem fűzhető komoly remény.

A demográfiai és a közoktatási folyamatokat jellemző számsorok vizsgálata ugyanakkor önmagában nem lehet elégséges eszköz a továbbtanulási tendenciák változásának megértéséhez. Jelen tanulmányban épp ezért kísérletet tettünk azoknak a tényezőknek a számbavételére, amelyeknek érdemi hatása lehet ezekre a folyamatokra. A közoktatási és demográfiai vonatkozások, a nemzeti mobilitás és a felsőoktatási képzési szerkezet változása kapcsán kiemeltünk néhány fontosabb összefüggést is. Ezek mellett különösen fontosnak tartottuk felhívni a figyelmet azokra társadalmi vonatkozásokra is, amelyek szintén lényeges részét képezik a továbbtanulás problémakörének. Általában a diploma társadalmi presztízse elsősorban a felsőfokú továbbtanulási szándékokra, az egyes szakterületek presztízse-népszerűsége pedig ezen szándékok „irányára” (szakterületi preferenciák) van befolyással. Terjedelmi okokból nem állt módunkban foglalkozni azokkal a szociális vonatkozásokkal, amelyeknek értelmezése feltétlenül szükséges a felvételi követelmények-felvételi eljárás változásával összefüggő hatások elemzéséhez.¹⁴ A szociális és kulturális meghatározottság kérdéskörének vizsgálatunkba történő beemelése ráadásul kivezetett volna nem csak a

(14) Az utóbbi tíz év legfontosabb felvételi eljárás és képzési szerkezet változásait Bódi Emese, Gellai Beáta és Nyerges Andrea foglalta össze. Lásd: I. Függelék, 60. o.

felsőoktatás, de a középszintű oktatás szerkezeti és mennyiségi mutatóinak elemzési köréből is. A hazai szociológiai szakirodalom¹⁵ alapján tudjuk, hogy a család anyagi helyzete, a jövedelem, a szülők foglalkozási pozíciója és képzettsége azon túl, hogy a felsőfokú szak- és intézményválasztási preferenciákra, illetve bejutási esélyekre is hatással van, már lényegesen korábbi életszakaszban, a középiskolai intézményválasztáskor meghatározza a fiatalok életpályáját.

A felsőoktatási továbbtanulási tendenciákat meghatározó tényezők együttes figyelembevétele lehetőséget adhat arra, hogy kidolgozzunk egy olyan modellt, amely ezen tényezők összefüggéseire is tekintettel alkalmas lehet nem csak a korábbi évekről rendelkezésre álló statisztikákból kirajzolódó folyamatok árnyaltabb megértésére, hanem a következő évek várható folyamatainak előzetes becslésére is. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ne lennénk tisztában azzal: egy ilyen számítási modell megbízhatóságát önmagában nem csak a figyelembe veendő elemek számossága is korlátozhatja, hanem az a körülmény is, hogy a továbbtanulási mutatók végső soron több tízezer egyén önmagában nehezen megjósolható szubjektív döntésének összességét jelenti.

Melléklet

1. táblázat. A felsőoktatási hallgatók száma képzési szintek és tagozatok szerint (a 2008/2009. tanév nyitó adatai) (Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium, Felsőoktatási Statisztika)

Megnevezés	Felsőfokú szakképzés	Főiskolai szintű képzés	Egyetemi szintű képzés	Alapképzés	Mesterképzés	Osztatlan képzés	Szakirányú továbbképzés	PHD, DLA képzés	Összesen
Összes tagozat összesen	15 677	59 366	62 897	191 561	6 997	20 030	17 594	6 911	381 033
Az összesenből									
- új belépő	8 653	96	157	61 284	2	6 720	0	2 163	79 075
- államilag támogatott	14 891	22 645	40 610	117 703	3 369	9 549	6	3 008	211 781
- utolsó éves	6 132	45 206	31 273	28 287	858	214	7 726	2 150	121 846
- külföldi	177	1 353	3 396	6 017	274	4 776	436	487	16 916
- nő	10 298	36 524	34 273	103 227	3 684	11 847	11 300	3 362	214 515
- második oklevél (ill. szakképzettség) megszerzéséért tanuló	2 166	6 601	15 618	21 154	6 997	4 453	17 594	6 911	81 494

(15) Lásd erre vonatkozóan többek között Róbert Péter és Gábor Kálmán korábbi kutatásait. Róbert Péter: Bővülő felsőoktatás: ki jut be? *Educatio* 2000/1. 79–94. o.; Gábor Kálmán–Dudik Éva: Középosztályosodás és a felsőoktatás tömegesedése. *Educatio* 2000/1. 95–114. o.

2. táblázat. Az egyes felvételi eljárások jelentkezési és felvételi adatai, 2000–2010 (Forrás: Felsőoktatási felvételi statisztika, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. – Felsőoktatási Igazgatóság)

Év	Eljárás	Összes jelentkező	Ebből első helyes nappali munkarend (tagozat) alap- és osztatlan	Összes felvett	Ebből nappali munkarend (tagozat) alap- és osztatlan
2000	keresztfeléves	1 979	0	280	0
2000	normál	139 705	79 462	86 304	44 500
2000	pót	11 968	2 288	11 626	2 198
2001	keresztfeléves	2 470	0	n.a.	0
2001	normál	148 880	82 017	98 031	48 622
2001	pót	9 928	2 253	9 716	2 190
2002	keresztfeléves	3 157	0	n.a.	0
2002	normál	164 699	85 919	109 355	51 251
2002	pót	11 028	2 458	11 026	2 457
2003	keresztfeléves	2 961	14	n.a.	14
2003	normál	160 217	83 514	106 376	50 629
2003	pót	12 921	3 049	12 696	2 976
2004	keresztfeléves	2 887	20	n.a.	20
2004	normál	167 371	92 445	109 851	53 211
2004	pót	12 943	3 366	12 715	3 293
2005	keresztfeléves	2 702	1	n.a.	1
2005	normál	150 233	89 013	103 364	51 288
2005	pót	13 884	4 361	13 658	4 271
2006	keresztfeléves	3 147	124	n.a.	124
2006	normál	132 771	82 337	94 142	52 857
2006	pót	11 683	4 178	11 521	4 091
2007	keresztfeléves	1 342	2	n.a.	2
2007	normál	108 928	73 704	81 637	50 405
2007	pót	13 675	4 145	13 561	4 101
2008	keresztfeléves	2 073	24	1 805	10
2008	normál	96 991	62 657	81 108	48 567
2008	pót	14 832	2 612	13 417	2 412
2009	keresztfeléves	2 715	37	2 219	4
2009	normál	127 306	77 232	94 724	50 370
2009	pót	13 885	4 789	12 393	4 429
2010	keresztfeléves	5 936	77	4 585	26
2010	normál*	140 236	81 065	–	–
2010	pót*	–	–	–	–

(*) A 2010. évi normál és pótfelvételi adatok a tanulmány írásakor még nem voltak ismertek.